Petri Koikkalainen

Perustuslaillinen ajattelu, Suomi ja Giscard

”Jos minä olen George Washington, niin sinä, Giuliano (Amato) olet James Madison. Mutta kuka meistä on Alexander Hamilton? No tietenkin António (Vitorino).”

– Valéry Giscard d’Estaing konventin jäsenille[1]

Valistuksen ihanteisiin nojaavat ”demokraattiset” perustuslait ja itsenäisyysjulistukset ovat dokumentteja, joissa poliittinen filosofia ja poliittinen käytäntö kohtaavat selväpiirteisellä ja samalla hyvin vaikutuksellisella tavalla. Lajityypin tunnetuimpia esimerkkejä lienevät Yhdysvaltain itsenäisyysjulistus (1776) ja edelleen voimassa oleva perustuslaki (1787)[2] sekä Ranskan ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistus (1789) ja vallankumouksen perustuslait (1791, 1793 ja 1795).[3] Ensin mainituissa on nähty yhteyksiä esimerkiksi ”lockelaiseen” liberalismiin, Englannin valtiosääntökiistojen kautta välittyneeseen varhaismoderniin tasavaltalaiseen ideologiaan ja Emmerich de Vattelin kaltaisiin oikeusteoreetikoihin; jälkimmäisissä taas erityisesti sellaisiin valistusfilosofeihin kuin Voltaire, Diderot ja Rousseau. Kuten tunnettua, 1700-luvun lopun perustuslait ovat antaneet runsaasti vaikutteita eri valtioiden myöhemmille perustuslaeille sekä muille julistuksille ja sopimuksille ja niiden vaikutusta voi nähdä myös Euroopan tuoreen perustuslakiehdotuksen taustalla.

Myös uudemmassa akateemisessa poliittisessa filosofiassa ja politiikan teoriassa ovat modernit demokraattiset perustuslait ja niiden säätämiseen liittyvät historialliset tilanteet saaneet paljon huomiota. Hannah Arendt piti Amerikan vallankumousta esimerkkinä aidosta poliittisesta toiminnasta, diskursiivisesta ja moniarvoisesta järjenkäytöstä, joka johti uuden poliittisen asiaintilan synnyttämiseen. Arendtin mukaan Yhdysvaltain itsenäisyysjulistuksen lausetta ”*We hold* these truths to be self-evident” ei tule lukea viittauksena kiistattomiin ”totuuksiin”, vaan julkisena ilmauksena ihmisten yhteisesti muodostuneesta *tahdosta* ajatella niin, että ”vapaus on mahdollista vain tasavertaisten kesken, ja uskoa, että vapaan yhteisen elämän synnyttämää iloa ja tyydytystä on syytä pitää korkeammassa arvossa kuin [yksipuolisesta] hallitsemisesta seuraavaa kyseenalaista mielihyvää”.[4] Tällä tahdonilmauksella tai puheteolla luotiin uusi puheavaruus, kansalaisten välinen erityinen poliittinen tila. Jacques Derrida on hieman samaan tapaan kiinnittänyt huomiota konstituutioaktien performatiiviseen luonteeseen: ne synnyttävät poliittisia kokonaisuuksia, joita ei ole ollut olemassa ennen julistusta, ja joissa julistusten allekirjoittajat ”retroaktiivisesti” konstituoivat oman poliittisen toimijuutensa nimenomaan allekirjoittamalla julistuksen.[5] Näin esimerkiksi Yhdysvaltain perustuslain ensimmäisten sanojen – ”We the people of the United States” – voidaan ymmärtää nimeävän ja muodostavan uuden poliittisen subjektin, moninaisuudessaan yhtenäisen ”Yhdysvaltain kansan”.[6] Sekä Arendtin että Derridan huomiot esittävät perustuslain säätämistilanteen eräänlaisena poikkeustilanteena, historiallisena katkoksena, jossa kansalaisten tai heidän edustajiensa kollektiivinen ja deliberatiivinen mielipiteenmuodostus johtaa vanhan poliittisen järjestyksen murtumiseen ja uuden syntymiseen.

Perustuslakien katsotaankin usein ilmaisevan demokraattis-idealistista ”kansan tahtoa” tai ”yleistahtoa”[7] tavalla, joka on poliittisesti poikkeuksellisen sitova. Länsimaiseen perustuslakikertomukseen liittyy usein myös ajatus konventista tai kongressista, joka on tilapäiseksi tarkoitettu, demokraattisesti edustava ja toimintatavaltaan keskusteleva. Tyypillisesti tämä kokous havaitsee toimivansa historiallisesti käänteentekevässä tilanteessa, jossa hallitusmuotoa on uskallettava miettiä perinpohjaisesti uudelleen. Tällainen valintatilanteen kuvaus vertautuu esimerkiksi sellaisiin teoreettisiin konstruktioihin kuin Thomas Hobbesin ”yhteiskuntasopimukseen”, jossa ihmiset luovuttavat osan päätäntävallastaan suvereenille, joka perustetaan samaisessa vallanluovutusaktissa, tai John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaan, jossa ”alkutilanteen” figuurin kautta pohditaan kollektiivisen rationaalisen valinnan kautta päätettävien normien ideaalityyppistä luonnetta. Perustuslaillisten asiakirjojen ja politiikan teorian tietynasteisen yhteismitallisuuden puolesta puhuvat myös terminologiset yhtäläisyydet: perustuslaeissa toistuvat esimerkiksi suvereniteetin, luonnollisten oikeuksien, vallanjaon tai yleistahdon tapaiset käsitteet, joita usein käsitellään politiikan teorian aihealueina.

Tunnetuimpia konstituutiodokumentteja tarkasteltaessa yleiseksi vaikutelmaksi tulee, että ne ovat suhteellisen ”ajantasaisia” verrattuna aikansa poliittisen ajattelun uusiin teemoihin.[8] Tämä kertonee lähinnä siitä, että ”teoria” ja ”käytäntö” eivät lopultakaan ole erillisiä, vaan että yhtäältä monen politiikasta tai oikeudesta jotain merkittävää uutta esittäneen kirjoittajan käytännöllisenä tavoitteena on ollut

Petri Koikkalainen toimii valtio-opin lehtorina Lapin yliopistossa. Hän on tutkinut erityisesti politiikan teoriaa ja poliittisen ajattelun historiaa. Tässä lehdessä hän on julkaissut mm. yhdessä Sami Syrjämäen kanssa juttukokonaisuuden ”Intellektuaalihistorian uskonpuhdistaja”; ”Menneisyyden kohtaamisesta: Quentin Skinnerin haastattelu”, *niin & näin* 4/2001, 8-23.

tarjota välineitä ajankohtaisiin poliittisiin kamppailuihin. Vallanjakoa ja ihmisoikeuksia koskevat konstitutionaaliset kiistat ovat toisaalta selvästi välittyneet myös sellaisten kirjoittajien teksteihin, jotka ovat pitäneet itseään nimenomaan teoreettisesti orientoituneina. Perustuslaillisen teorian ja käytännön suhteesta hyvin suoraviivaisia tulkintoja ovat esittäneet esimerkiksi eräät yhdysvaltalaiset konservatiiviset teoreetikot, joiden mukaan heidän kansakuntansa olisi nähtävä perustuslain kautta käytäntöön vietynä ”teoreettisena” tai ”filosofisena” projektina, jonka nykyiset ongelmat johtuvat filosofisten tulkintojen vesittymisestä tai vääristymisestä.[9]

Kun lisäksi muistetaan se valtava kansallinen ja kansainvälinen symboliarvo, joka liittyy esimerkiksi Yhdysvaltain perustuslakiin ja sellaisiin julistuksiin kuin Englannin *Magna Carta* tai Ranskan ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistus, on perusteltua ajatella, että myös valmisteilla oleva ehdotus sopimukseksi Euroopan perustuslaista saattaa muodostua poliittisesti ja historiallisesti keskeiseksi dokumentiksi ja ansaitsee siksi yksityiskohtaista huomiota. Seuraavassa tarkastelen ja arvioin lyhyesti ehdotuksen johdantoa ja alkupään kappaleita, joissa korostuvat perustettavan unionin poliittiset arvot sekä unionin perustamiseen liittyvä historiallinen tilanne. Viittaan myös *Laekenin julistukseen* (2001), jossa alun perin määriteltiin ”tulevaisuuskonventin”[10] tehtävät. Ennen sitä esitän kuitenkin joitakin seikkoja, jotka saattavat vaikuttaa konventin työn ja perustuslakiehdotuksen arvioimiseen Suomessa.

Konstituutioajattelu Suomessa

Käsitykset valtiosäännöstä ja perustuslaista on tapana jakaa historiallisesti kahteen periodiin. Näistä uudempaa edustaa se yllä esitelty ja valistusfilosofien teksteissä ilmenevä konstituutiokäsitys, jota on nimitetty ”vallankumouksen perustuslakikäsitykseksi”.[11] Vanhimpana tämän merkityksen mukaisena kirjoitettuna perustuslakina pidetään Virginian siirtokunnan 1776 hyväksyttyä peruskirjaa,[12] mutta uudenaikaisten vallanjako- ja oikeuttamisdoktriinien kehityksen kannalta vähintään yhtä merkittäviä olivat Englannin ’mainioon vallankumoukseen’ (1688) liittyvät tapahtumat. Vanhempaa perustuslakikäsitystä edustavat puolestaan esimerkiksi Ranskan *ancien régimen* yksinvaltaiset perustuslait tai Englannin *Magna Carta* (1215), joka alun perin oli aatelistolle annettu erioikeuskirja. Jos modernin tai ”vallankumouksen” konstituutiokäsityksen ytimessä on jakamattomaksi katsotun kansan tahto ja sen yhteinen ilmaiseminen poikkeuksellisessa historiallisessa tilanteessa, niin vanhempi konstituutiokäsitys liittyy jatkuvaan valtakamppailuun monarkin vallan ja säätyprivilegioiden välillä. Tällä akselilla esimerkiksi *ancien régimen* perustuslaki ja Ruotsin kustavilainen hallitusmuoto (1772 HM) painottivat monarkin valtaa ja hänelle alisteisen hallintokoneiston toimivuutta, *Magna Carta* ja Ruotsin vapauden eli säätyvallan ajan hallitusmuoto vuodelta 1719 puolestaan säätyjen oikeuksia ja niiden edustajien itsenäistä ja riippumatonta asemaa.[13] Suomessa, toisin kuin monessa muussa Euroopan maassa, traditionaalinen konstituutioajattelu oli selvästi vallitsevana aina 1900-luvun alkuun saakka.

Suomen ”kohoaminen kansakuntien joukkoon” on tapana sijoittaa autonomian ajalle.[14] Autonomian alkuvuosikymmeninä Suomen perustuslaillinen tilanne oli epäselvä, mutta perustuslaeiksi katsottiin yleisesti Ruotsin ajalta periytyvät vuoden 1772 hallitusmuoto, vuoden 1789 Yhdistys- ja vakuuskirja (YVK) sekä säätyprivilegiot. Hallitusmuoto oli Kustaa III:n yksipuolisesti sanelema ja edusti valistunutta yksinvaltiutta, YVK ja privilegiot puolestaan vanhaa sääty-yhteiskuntaa. ”Ranskan vallankumouksen vapauteen ja yhdenvertaisuuteen pohjaava perustuslakikäsitys nousi juuri tällaisia erioikeuksia vastaan”, toteaa Antero Jyränki.[15] Säätyvaltiopäivien perustuslakikomitean esityksen pohjalta hyväksytty vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys (VJ), Markku Tyynilän mukaan ”Suomen ensimmäinen oma varsinainen perustuslaki”, säilytti Suomen säätyvaltiopäivät viimeisenä säätyjakoon perustuvana kansanedustuslaitoksena Euroopassa.[16] Yksikamarisen eduskunnan valtiopäiväjärjestyksen esitteli säätyvaltiopäiville Robert Hermansonin johtama eduskunnan uudistuskomitea.[17] Vuoden 1906 VJ ja samana vuonna hyväksytty erillinen perustuslaillinen säädös sanan-, kokoontumis- ja yhdistymisvapaudesta merkitsivät Suomen ensimmäistä kiinnittymistä ”perustuslakitasolla länsimaiseen liberalistiseen perusoikeustraditioon”.[18] Vastoin ”vallankumouksen” konstituutioajattelun kansansuvereniteettikorostusta – ja ilmeisistä reaalipoliittisista syistä – hallitsijalle jäi kuitenkin myös eduskuntauudistuksen jälkeen yksinomainen aloiteoikeus konstituution muuttamiseen.[19]

Suomen senaatti antoi vuoden 1917 itsenäisyysjulistuksen eduskunnalle tiedonantona, joka hyväksyttiin äänestyksen jälkeen. Julistuksessa senaatti kiinnitti huomiota myös hallitusmuodon vanhentuneisuuteen ja esitti eduskunnan käsiteltäväksi uuden hallitusmuodon. Vuoden 1919 hallitusmuotona hyväksyttiin lopulta kansanedustaja Heikki Ritavuoren ynnä muiden eduskunta-aloitteen pohjalta Svinhufvudin senaatin järjestyksessä neljäs, pöydälle jätetty hallitusmuotoesitys.[20] Uusi valtiopäiväjärjestys säädettiin vuonna 1928, mutta se rakentui pitkälti 1906 VJ:n pohjalle eikä esimerkiksi sille ominaisiin määräenemmistö- ja lepäämäänjättämissäännöksiin koskettu.[21] 1919 HM ja 1928 VJ olivat keskeiset perustuslait vuoteen 2000, jolloin ne korvattiin parlamentaarikkotyöryhmän mietintöön perustuvalla ja eduskunnan helmikuussa 1998 hyväksymällä nykyisellä Suomen perustuslailla. Vasta tässä perustuslaissa hävisi ruotsalais-suomalaisen perinteen mukainen valtiosäännön jako kahteen keskeiseen perustuslakiin: ”alun perin kuninkaanvaltaa ja hallintoa sääntelevään hallitusmuotoon ja parlamentin toimintoja järjestelevään valtiopäiväjärjestykseen”.[22]

Erään edellisistä kappaleista seuraavan johtopäätöksen voisi ehkä parhaiten ilmaista negaation kautta. Suomalaisen valtiosääntöajattelun kannalta ei ole merkittävää ainoastaan asioiden historiallinen kulku vaan myös ja erityisesti se, mitä *ei* tapahtunut. Suomessa ei esimerkiksi koskaan ole ollut ”vallankumouksen” perinteen mukaista perustuslakia säätävää konventtia tai kongressia. Sen sijasta perustuslakeja ovat muuttaneet hallitsijan nimittämät tai säännöllisillä vaaleilla valitut vallankäyttäjät pääasiassa yksi säädös kerrallaan. Historiallista kokemusta ei ole myöskään siitä, että alueellisen tai säätyedustuksen pohjalta alun perin muuta tai suppeampaa tehtävää varten koottu kokous määrittelee tehtävänsä uudelleen ja nimeää itsensä perustuslakia säätäväksi tai sitä valmistelevaksi kokoukseksi. Tällaisia tapahtu-

makulkuja on nähty esimerkiksi Philadelphian konventin ryhtyessä konfederaation perussopimuksen tarkistusten sijasta laatimaan kokonaan uutta liittovaltiollista perustuslakia 1787,[23] Ranskan kolmannen säädyn julistaessa valtiopäivät kansalliskokoukseksi 1789 sekä – niin ainakin väitetään – Euroopan unionin ”tulevaisuuskonventin” otettua tehtäväkseen unionin perustuslakiluonnoksen laatimisen 2002–2003.

Yllä kuvatun kaltaisen historian puute luultavasti aiheuttaa sen, että kansansuvereniteettia ja kansalliskokouksen välitöntä ja kattavaa toimivaltaa korostava tapa ymmärtää perustuslain säätäminen ei välity kansalaiskeskusteluun samassa mitassa kuin tapahtuu Yhdysvalloissa, Ranskassa ja monissa muissakin Euroopan maissa. Koulujen ja yliopistojen historianopetus toki mainitsee suuret vallankumoukset, mutta perustuslaeista puhuttaessa vallitsevaksi jäänee kotimaisen mallin mukainen mielikuva, johon sisältyy elementtejä sekä kustavilaisen ajan, autonomian että tasavallan kauden käytännöistä. Tässä mallissa perustuslakeja säädetään ja muutetaan hallitsijan, senaatin tai hallituksen esityksestä ja normaalin poliittisen päiväjärjestyksen puitteissa. Tällöin ei synny mielikuvaa käänteentekevästä ”konstitutionaalisesta aktista”, vaan valtiosääntöä leimaa jonkinlainen jatkuvuus jopa maan siirtyessä toisen suvereniteetin alaisuuteen. Silloinkin, kun perustuslain säätäminen on tapahtunut parlamentaarisin valtuuksin, on se pohjautunut vakiintuneiden vallankäyttöelinten piirissä tapahtuvaan komiteatyöhön, johon ei ole liittynyt suvereniteetin poikkeuksellista palaamista välittömästi ”kansan” käsiin. Monissa maissa konstituution laatiminen onkin tapahtunut parlamentista täysin erillisissä vallankäyttöelimissä.[24]

Paavo Lipposen II hallitusta kritisoitiin Euroopan konventin työskentelyn yhteydessä siitä, että hallituksella ei ollut riittävää käsitystä konventin tekemän työn merkityksellisyydestä, etenkään sen jälkeen, kun konventin puheenjohtajisto alkoi varsin itsenäisesti linjata elimen tehtäviä. On tietenkin erittäin vaikea arvioida sitä, kuinka hyvä käsitys yksittäisillä suomalaisilla ministereillä tai neuvottelijoilla oli konventin työn merkityksestä, enkä edes yritä tehdä sitä tässä. Sen sijaan voisi väittää, että asiaa koskeneeseen yleiseen julkisuuteen ja kansalaiskeskusteluun täkäläisen perustuslakihistorian luonne on luultavasti vaikuttanut. Suomessa perustuslain säätäminen vertautuu normaaliin lainsäädäntötyöhön, eikä ”vallankumouksen” konstituutioajattelun dramaattisia ja katkoksellisia piirteitä osata tunnistaa kovin hyvin. Jos konventin työn merkitystä aliarvioitiin tai ymmärrettiin väärin, niin mainitun kaltaisilla tekijöillä saattaa olla jotain tekemistä asian kanssa. Sekä Valéry Giscard d’Estaingin johtaman konventin toimintatavassa että sen ehdotuksessa Euroopan perustuslaiksi oli näet piirteitä, jotka selvästi kytkevät konventin modernin tai ”vallankumouksen” konstituutiokäsityksen perinteeseen.

»Suomessa ei koskaan ole ollut ”vallankumouksen” perinteen mukaista perustuslakia säätävää konventtia tai kongressia. Sen sijasta perustuslakeja ovat muuttaneet hallitsijan nimittämät tai säännöllisillä vaaleilla valitut vallankäyttäjät pääasiassa yksi säädös kerrallaan. Historiallista kokemusta ei ole myöskään siitä, että alueellisen tai säätyedustuksen pohjalta alun perin muuta tai suppeampaa tehtävää varten koottu kokous määrittelee tehtävänsä uudelleen ja nimeää itsensä perustuslakia säätäväksi tai sitä valmistelevaksi kokoukseksi.»

Laekenin julistus

”Euroopan unionin tulevaisuutta käsittelevän valmistelukunnan” muuttumista perustuslakia laativaksi konventiksi edesauttoivat eräät *Laekenin julistuksen* (joulukuu 2001) sisältämät tai implikoimat seikat. *Laekenin julistus* oli se asiakirja, jolla Eurooppa-neuvosto antoi konventin toimeksiannon. Varsinaisesti vain julistuksen viimeinen III jakso käsitteli konventtia, mutta I ja II jakso kuvailivat ne poliittiset olosuhteet, jotka perustelivat konventin tehtävää. Eurooppa-neuvoston hyväksymän tekstin mukaan maanosan historiallinen tilanne oli käänteentekevä ja edellytti unionilta ja sen jäsenvaltioilta suuria uudelleenjärjestelyjä. Eräs suurimmista haasteista oli maanosan poliittisen johtoaseman palauttaminen. Euroopan tuli pystyä kantamaan globaali vastuunsa, sillä sen ”tehtävä on toimia valtana, joka päättäväisesti taistelee kaikkea väkivaltaa, kauhua[25] ja fanaattisuutta vastaan, mutta joka on myös tietoinen räikeistä epäoikeudenmukaisuuksista maailmassa [... se] pyrkii asettamaan globaalistumiselle eettiset rajat, toisin sanoen kytkemään sen yhteisvastuullisuuteen ja kestävään kehitykseen.”[26] *Laekenin julistus* tematisoi historiallisen tilanteen itse asiassa dramaattisemmin äänenpainoin kuin itse perustuslakiesitys:

> ”Viisikymmentä vuotta perustamisestaan unioni on kuitenkin tienhaarassa, olemassaolonsa käännekohdassa. Euroopan yhdentyminen on lähellä. Unioni on laajentumassa ottamalla yli kymmenen uutta jäsenvaltiota, etupäässä Keski- ja Itä-Euroopan valtioita ja kääntämässä siten lopullisesti yhden Euroopan historian synkimmistä lehdistä, joka oli toinen maailmansota ja sitä seurannut Euroopan keinotekoinen kahtiajako. Euroopasta tulee vihdoinkin ilman verenvuodatusta yksi suuri perhe.”[27]

Ainakin epäsuorasti Eurooppa-neuvosto luovutti konventin käyttöön myös kansalaismielipiteen tarjoaman mandaatin. Muutospaineiden sanottiin suurelta osalta johtuvan kansalaisten toistuvista unioniin kohdistuvista vaatimuksista:

> ”Kuva demokraattisesta ja maailmanlaajuisesti sitoutuneesta Euroopasta vastaa täsmälleen kansalaisten toiveita. Kansalaiset ovat useaan otteeseen vaatineet sitä, että unioni toimisi aktiivisemmin oikeuden ja turvallisuuden aloilla [...]
>
> Kansalaiset vaativat myös tuloksia työllisyyden alalla ja sosiaalisen syrjäytymisen torjumisessa [...]

He vaativat myös yhteistä lähestymistapaa ympäristön pilaantumisen, ilmastonmuutosten ja elintarviketurvallisuuden aloilla. Lyhyesti sanoen nämä ovat kaikki rajat ylittäviä kysymyksiä, ja kansalaiset vaistomaisesti tuntevat, että ne voidaan ratkaista vain keskinäisellä yhteistyöllä. He haluavat Euroopan olevan enemmän mukana ulkopoliittisissa sekä turvallisuus- ja puolustusasioissa. Kansalaiset haluavat siis enemmän ja paremmin koordinoitua toimintaa ongelmapesäkkeiden poistamiseksi Euroopasta, sen ympäriltä ja muualta maailmasta."[28]

Konventin koostumus oli poliittisesti laajapohjainen. Vaikka sen edustajat olivat jäsenvaltioiden hallitusten, parlamenttien sekä unionin toimielinten asettamia, oletettiin heidän toimivan lähettäjäinstituutioista riippumattomina.[29] Kyseessä oli tilapäinen toimielin, jolle annettiin vuosi aikaa vastata toimeksiannoissa määriteltyihin kysymyksiin. "Euroopan kansalaisten perustuslaki" mainittiin eräänä mahdollisena etenemissuuntana konventin tehtävänantoa välittömästi edeltäneessä *Laekenin julistuksen* tekstinkohdassa. Poikkeuksen konventin laajaa mandaattia indikoivaan tehtävänasetteluun muodostivat sen päätösasiakirjaa koskevat lauseet, jotka olivat monitulkintaisia ja jossain määrin välttteleviä:[30]

"Valmistelukunta tarkastelee erilaisia kysymyksiä. Se laatii päätösasiakirjan, jossa voi olla joko eri vaihtoehtoja, jolloin kunkin kohdalla mainitaan, missä määrin niitä kannatettiin, tai suosituksia, jos on päästy yhteisymmärrykseen.

Päätösasiakirja muodostaa yhdessä jäsenvaltioissa unionin tulevaisuudesta käytävän keskustelun tulosten kanssa lähtökohdan hallitustenvälisen konferenssin keskusteluille. Lopulliset päätökset tekee hallitustenvälinen konferenssi."[31]

Ehdotus sopimukseksi Euroopan perustuslaista

Eri yhteyksissä on väitetty, että konventin puheenjohtajisto tulkitsi tätä mandaattia hyvin väljästi. Ainakin voi todeta, että Giscardin sekä varapuheenjohtajien Giuliano Amaton ja Jean-Luc Dehaenen kesäkuussa 2003 allekirjoittama esipuhe päätösasiakirjaan "Ehdotus sopimukseksi Euroopan perustuslaista" käytti melko maksimaalisesti hyväkseen *Laekenin julistuksen* antaman pelivaran. Heti alussa se viittasi Eurooppa-neuvoston toteamukseen unionin historiallisesta käännekohdasta ja pian sen jälkeen neuvoston asettamaan kysymykseen siitä, "eikö sopimusten yksinkertaistamisen ja uudelleenjärjestelyn pitäisi tasoittaa tietä perustuslakia koskevan tekstin hyväksymiselle".[32] Puheenjohtajat ilmoittivat konventin valinneen juuri tämän toimintalinjan ja laatineen "työnsä tuloksena ehdotuksen sopimukseksi Euroopan perustuslaista, joka hyväksyttiin suurella yhteisymmärryksellä 13. kesäkuuta 2003 pidetyssä täysistunnossa."[33] Asiakirja luovutettiin Eurooppa-neuvoston käsiteltäväksi "[k]iitollisina Eurooppa-valmistelukunnan jäsenille, jotka ovat Euroopan kansalaisten ja valtioiden puolesta laatineet tämän perustuslain".[34]

Tarkoittiko kaikki tämä sitä, että konventti – tai ainakin Giscard – pyrki toistamaan Philadelphian konventin tapahtumakulut ja muuttamaan Euroopan itsenäisten valtioiden liiton yhtenäiseksi Euroopan kansakunnaksi, "Euroopan Yhdysvalloiksi"? Toisin muotoiltuna, oliko konventin tai Giscardin tarkoituksena näytellä uudelleen Yhdysvaltain tai Ranskan vallankumouksen perustuslain dramaattinen syntyprosessi ja aikaansaada uudenlaisten poliittisten olosuhteiden synty siihen tapaan, kuin Arendt ja Derrida ovat asiaa teoreettisesti kuvanneet? *Laekenin julistuksen* ja konventin itsensä tapa puhua "käänteentekevistä" historiallisista olosuhteista näyttäisi viittaavan tähän suuntaan. Saman vaikutelman antaa julistuksen tapa legitimoida konventin tehtävä vetoamalla "kansalaisten" jatkuvasti esittämiin perustaviin uudistusvaatimuksiin. Vaikka argumentin tehokkuuden vuoksi olisikin houkuttelevaa vastata kysymykseen kokonaisuudessaan myöntävästi, ei asian luonne salli aivan näin yksiselitteistä vastausta.

Eräs tapa tarkastella asiaa on perehtyä konventin työhön osallistuneiden kertomuksiin. Niiden perusteella konventin puheenjohtajiston toimintatyyli ja retoriikka näyttäisivät vahvistavan oletusta suurisuuntaisista tavoitteista. Kansallisen parlamentin edustajana konventin työhön kesken kauden mukaan tullut Jari Vilén huomautti purevasti, kuinka "Valéry Giscard d'Estaingin säteily ja hänen vaalimansa 'Euroopan uusien perustajien' arvo ja kunnia eivät hivele minua".[35] Niin ikään eduskuntaa edustaneen Kimmo Kiljusen[36] mukaan Giscard oli "huolella tutustunut historiallisiin esikuviinsa", ja tämän konventtiedustajat saivat tuntea käytännön työssään:

"Ei niin, että Giscard kuvittelisi Euroopan olevan tänään samassa tilanteessa kuin Pohjois-Amerikka pari sataa vuotta aikaisemmin. Eikä niinkään, että hän havittelisi Euroopan unionista Amerikan Yhdysvaltojen kaltaista liittovaltiota. Mutta kyllä niin, että historialliselta merkitykseltään hänen johtamansa Brysselin konventti voisi olla yhtä merkittävä kuin vuonna 1787 kokoontunut Philadelphian konventti. George Washingtonin johdolla kokoontunut konventti laati 215 vuotta sitten Yhdysvaltojen perustuslain. Valéry Giscard d'Estaingin johdolla kokoontuva konventti oli laatimassa Euroopan unionille perustuslakia."[37]

Samaan asiaan kiinnitti huomiota brittiparlamentin edustaja Gisela Stuart, joka totesi kuivasti: "I'd rather have been in Philadelphia".[38] Muistiin on myös jäänyt, kuinka Giscard konventin alkuvaiheessa teki aloitteita Euroopan unionin virallisen nimen muuttamiseksi. "Voimme tietysti ottaa nykyisen nimen tai kutsua uutta instituutiota Euroopan Yhdysvalloiksi taikka antaa nimen kuvata kuinka pitkällä olemme eli Yhtynyt Eurooppa", hän totesi konventin täysistunnolle.[39] Kiljusen mukaan "[k]aikki me tiesimme, että Giscard piti erityisesti nimestä *l'Europe Unie, United Europe*. Substantiivi on adjektiivia tärkeämpi ja lopputuloksena alkaisimme puhua yksinkertaisesti *Euroopasta* samalla tavoin kuin Yhdysvaltoja kutsutaan usein puhekielessä vain Amerikaksi."[40] Euroopan Yhdysvallat olikin mukana ensimmäisen täysistunnon käsittelemässä "luurankoesityksessä" mutta poistettiin sieltä myöhemmin.

Perustuslakiesityksen sisällön kautta tarkasteltuna on kysymys konventin tavoitteista melko moniselitteinen.

Kyseessä on eittämättä *perustus*lain teksti, erään uuden poliittisen kokonaisuuden synnyttämiseen tähtäävä puheteko. Esityksen ensimmäisen artiklan mukaan ”Tällä perustuslailla, joka ilmentää Euroopan kansalaisten ja valtioiden tahtoa rakentaa tulevaisuuttaan yhdessä, perustetaan Euroopan unioni, jolle jäsenvaltiot antavat toimivaltaa yhteisten tavoitteiden saavuttamiseksi”. Kuudennessa artiklassa Euroopan unionille annetaan siltä puuttuva oikeushenkilöllisyys. Sen myötä unionista tulee kansainvälisen oikeuden subjekti, joka voi itsenäisesti tehdä kansainvälisiä sopimuksia, ottaa osaa oikeusmenettelyihin ja edustaa itseään. Tämän ulkoisen kompetenssin toteutumista edistävät huomattavasti Eurooppa-neuvoston puheenjohtajan (”presidentin”) ja unionin ulkoasiainministerin pysyvät tehtävät. Yhdysvaltain ulkoministeri Henry Kissinger valitti aikoinaan, ettei hän tiedä kenelle pitäisi soittaa, kun ”Euroopan kanta” olisi saatava selville. Nämä uudistukset poistavat tämän puutteen ja tekisivät unionista ulkoisissa suhteissaan huomattavasti nykyistä enemmän suvereenin valtion kaltaisen yksikön.

Vaikka konventti olisikin tulkinnut mandaattiaan väljästi loppuasiakirjaa koskevan muotoilun osalta, ei se kuitenkaan pyrkinyt ottamaan perustuslain voimaansaattamista koskevaa toimivaltaa, toisin sanoen se ei varsinaisesti yrittänyt *säätää* perustuslakia tai määritellä kriteereitä, joiden toteuduttua perustuslaki astuu voimaan. Nämä seikat erottavat Giscardin konventin sen historiallisista esikuvista. Perustuslakiesityksen mukaan unionin omat vallankäyttöelimet eivät myöskään voi itsenäisesti päättää unionin perustuslain muutoksista tai unionin kompetenssialueesta suhteessa jäsenvaltioihin. Lakiteknisesti ja myös käytännöllisesti tämän niin sanotun *kompetenssi-kompetenssin* puuttuminen erottaa unionin suvereeneista valtioista. Esitystekstin toinen merkittävä ero suhteessa kansallisiin perustuslakeihin ja esimerkiksi Yhdysvaltain liittovaltion perustuslakiin koskee kansan käsitteen määrittelyä ja käyttöä. Euroopan unionin perustuslakiesityksestä puuttuvat täysin ”We the people” -tyyppiset muotoilut, jotka esittävät unionin väestön yhtenä kansakuntana. Esityksessä ei koskaan puhuta ”Euroopan kansasta” vaan aina monikollisesti ”Euroopan kansoista” tai jäsenvaltioista.[41] Jos perustuslaki hyväksytään nykyisen kaltaisessa muodossa, tämän seikan merkitys ei luultavasti ole pelkästään semanttinen. Saattaa kuitenkin olla, että unionin oikeushenkilöllisyys yhdistettynä sen mahdollisesti aktiiviseen ulkopoliittiseen toimijuuteen muodostuu suuremmaksi ”yhtenäistäväksi” tekijäksi kuin ennalta nähdään. Tämä kuitenkin riippuu harjoitettavan politiikan tyylistä ja esimerkiksi siitä, nimetäänkö unionille jossain vaiheessa yhteisiä poliittisia vihollisia tai vastavoimia. ”Yhden ja yhtenäisen Euroopan” vaatimuksia voisi joissain tilanteissa oikeuttaa esimerkiksi seuraavien lausekkeiden tiukalla tulkinnalla:

> ”Jäsenvaltiot tukevat aktiivisesti ja varauksetta unionin yhteistä ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa uskollisuuden ja keskinäisen yhteisvastuun hengessä ja unionin tällä alalla antamia säädöksiä noudattaen. Ne pidättäytyvät kaikista toimista, jotka ovat unionin etujen vastaisia tai saattavat heikentää sen tehokkuutta.”[42]

Kuten yllä todettiin, eräät sisällölliset piirteet selvästi erottavat Euroopan perustuslakiesityksen esimerkiksi Yhdysvaltain perustuslaista. Mutta eräät nimenomaan tyylilliset piirteet liittävät lakiesityksen amerikkalaiseen ja ehkä myös ranskalaiseen konstituutioperinteeseen. Nämä liittyvät erityisesti johdantolukujen tapaan korostaa unionin ”ydinarvoja” ja niiden pitkää ja kunniakasta historiaa. Vaikuttaa hieman siltä, kuin Yhdysvaltain perustuslain *tulkinnoista* yleisesti välittyvä *founding fathers*ien glorifiointi yritettäisiin tässä ympätä itse perustuslakitekstiin Euroopan kunniakkaan historian muodossa. Tällaisen historianfilofisen paatoksen yleisestä tarpeellisuudesta voidaan keskustella, mutta valitettavasti kyseiset tekstinkohdat ovat myös sisällöllisesti ja tyylillisesti melko kömpelöitä. Johdannossa esimerkiksi todetaan historiallisesti epämääräisellä ja epäuskottavalla, melkeinpä enemmän Yhdysvaltojen historiasta muistuttavalla tavalla, kuinka ”Eurooppa on sivistystä eteenpäin vievä maanosa ja [...] sen asukkaat, saavuttuaan sinne eri vaiheissa varhaisimmista ajoista lähtien, ovat luoneet siellä aikojen kuluessa humanismin perusarvot: ihmisten tasa-arvon, vapauden ja järjen kunnioittamisen.” Jos Abraham Lincoln oli julistanut Yhdysvaltain olevan ”the last best hope of Earth”, niin Giscardin konventti toteaa perustuslain luoman yhtenäisyyden tekevän Euroopasta ”ihmiskunnan toivon kannalta erityisen otollisen alueen”, englanniksi ”a special area of human hope”.[43] Teksti herättää muutamia muitakin muistumia Yhdysvaltain ”perustaviin dokumentteihin”, mm. johdannossa esiintyvällä unionia kuvaavalla fraasilla ”erilaisuudessaan yhdistynyt”.[44] Tässä yhteydessä voi mainita myös konventin puheenjohtajiston viime hetkessä esitykseen liittämän luettelon unionin tunnuksista, joihin myös edellinen fraasi sisältyy unionin tunnuslauseena.[45]

Tyylillinen kömpelyys tai aiempien dokumenttien imitointi eivät ole tähän mennessä luultavasti tehneet ensimmäistäkään lakitekstiä tyhjäksi. Mutta on vaikea uskoa, että nykyisen esityksen pohjalta laadittavasta Euroopan perustuslaista muodostuisi samanlaista poliittista ja filosofista ajattelua pitkiksi ajoiksi inspiroivaa dokumenttia kuin Ranskan ihmisoikeuksien julistuksesta tai Yhdysvaltain perustuslaista. Ylipäänsä esitys ei vaikuta olevan poliittis-filosofiselta kannalta kovin innovatiivinen tai aidosti uusia ratkaisuja esittävä. Yhdysvaltain perustuslaissa vallankäytön ”demokraattinen” elementti pystyttiin liittämään alueellisesti

»Yhdysvaltain perustuslaissa vallankäytön ”demokraattinen” elementti pystyttiin liittämään alueellisesti ja väestöllisesti hyvin laajan valtakunnan hallitsemiseen muotoilemalla uudelleen demokraattisen edustuksen idea ja itse edustusjärjestelmä. Ranskan vallankumous puolestaan muistetaan täysivaltaisten kansalaisten piirin radikaalista laajentamisesta ja säätyperinteen katkaisemisesta. Mitään vastaavaa uutuutta ei Euroopan perustuslakiesityksestä löydy.»

ja väestöllisesti hyvin laajan valtakunnan hallitsemiseen muotoilemalla uudelleen demokraattisen edustuksen idea ja itse edustusjärjestelmä. Ranskan vallankumous puolestaan muistetaan täysivaltaisten kansalaisten piirin radikaalista laajentamisesta ja säätyperinteen katkaisemisesta. Mitään vastaavaa uutuutta ei Euroopan perustuslakiesityksestä löydy, vaan sen ratkaisut perustuvat ajatteluun, joka on jo materialisoitunut olemassa olevien valtioiden ja liittovaltioiden normeissa ja instituutioissa. Historiallisten tarkastelujen perusteella näyttää kuitenkin siltä, että ”poliittiset innovaatiot” ovat harvoin syntyneet täysin rauhanomaisissa olosuhteissa. Suvereniteettia, perustuslakia ja ihmisoikeuksia koskevat radikaalit uudistukset ovat yleensä seuranneet sisällissotia, vallankumouksia tai erittäin vakavia konflikteja esimerkiksi monarkin ja parlamentin välillä. Ennen Englannin ’mainiota vallankumousta’ 1688 kuningas oli teloitettu ja maa oli käynyt verisen sisällissodan. 1700-luvun lopulla Yhdysvallat oli juuri väkivaltaisesti vapauttanut itsensä Britannian siirtomaaherruudesta ja Ranska yksinvaltaisesta *ancien régime*stä. ”Brysselin konventti” ei historialliseen käännekohtaan vetoavasta kielenkäytöstä huolimatta ollut tässäkään merkityksessä vastaavassa tilanteessa kuin suuret esikuvansa.[46]

Viitteet

1. Kiljunen 2004, 14.
2. Itsenäisyysjulistus, alkuperäiseltä otsikoltaan ”The unanimous Declaration of the thirteen United States of America”, ilmoitti valtioiden irtautuvan Britannian herruudesta, mutta kansainvälisoikeudellisesti täysivaltainen oikeushenkilö nimeltä ”The United States of America” syntyi vasta liittovaltion perustuslain astuttua voimaan v. 1789.
3. Ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistuksen, ”La Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen”, tekstiä käytettiin v. 1791 perustuslain esipuheena ja siihen viitataan suoraan myös tällä hetkellä voimassa olevassa 5. tasavallan perustuslaissa vuodelta 1958.
4. Arendt 1967, 119: ”We hold this opinion because freedom is possible only among equals, and we believe that the joys and gratifications of free company are to be preferred to the doubtful pleasures of holding dominion”.
5. ”If it gives birth to itself, as free and independent subject, as possible signer, this can only hold in the act of the signature. The signature invents the signer […] if one can say this, of his or her own signature, in a sort of fabulous retroactivity”. Jacques Derrida, ”Declarations of Independence”, *New Political Science* 15 (1976), 10. Lainattu teoksesta Campbell 1998, 26.
6. Samaa päämäärää palvelee Yhdysvaltain suuren sinetin latinankielinen tunnuslause: ”E pluribus unum”, ”monista yksi”.
7. Vrt. ”La Déclaration”, (1789), artikla 6: ”La loi est l’expression de la volonté générale” (”Laki on yleistahdon ilmentymä”).
8. Antero Jyränki esimerkiksi kiinnittää huomiota Suomen vuonna 1919 hyväksytyn hallitusmuodon poikkeuslakisäännösten osalta seuraavaan: ”Perustuslain ’peruuttamattomuus’ oli siis enää suhteellista. Yleisesti vallitsi hallitusmuodon hyväksymisaikaan niin perusoikeussääntelyn kuin muiltakin osin positivistis-relativistinen, *lainsäätäjän suvereenisuutta* korostava ideologia: perustuslaissa ei ole kokonaan muuttumattomia ainesosia.” (Jyränki 1991, 164). Vastaavasti Suomen itsenäisyysjulistuksessa (1917) vedottiin sekä oppiin kansojen itsemääräämisoikeudesta että modernin demokraattisen konstitutionalismin vapaus- ja oikeusajatteluun: ”Ja laajalti yli sodan kaikkien kauhujen on kaikunut ääni, että yhtenä nykyisen maailmansodan tärkeimmistä päämääristä on oleva, ettei yhtäkään kansaa ole vastoin tahtoansa pakotettava olemaan toisesta riippuvaisena. Suomen kansa uskoo, että vapaa Venäjän kansa ja sen perustava kansalliskokous eivät tahdo estää Suomen pyrkimystä astua vapaiden ja riippumattomien kansojen joukkoon”.
9. Vrt. Bloom 1987, 97: ”Contrary to the popular prejudice that America is the nation of unintellectual and anti-intellectual people, where ideas are at best means to ends, America is actually nothing but a great stage on which theories have been played as tragedy and comedy. This is a regime founded by philosophers and their students.”
10. Konventin virallinen suomenkielinen nimi oli Euroopan unionin tulevaisuutta käsittelevä valmistelukunta. Myöhemmin nimi lyhentyi Eurooppa-valmistelukunnaksi. Tässä tekstissä käytän nimityksiä ”konventti” ja ”valmistelukunta” samassa merkityksessä.
11. Tyynilä 1991, 129.
12. ibid.
13. Tyynilä 1991, 129–130, 134–136; Jyränki 1991, 150–153.
14. Ajoituksesta ja autonomian suomalaisista erityispiirteistä ks. esim. Jussila 1987, Tiihonen & Tiihonen 1984, 114–121, 149–160.
15. Jyränki 1991, 155.
16. Tyynilä 1991, 140. Suomen ”omalla” perustuslailla Tyynilä tarkoittanee, että kyseessä oli ensimmäinen vain Suomen aluetta varten tarkoitettu ja ”suomalaisten” säätämä perustuslain tyyppinen säädös. Silti 1772 HM:n ja YVK:n vanhat käytännöt jäivät voimaan valtiopäiväjärjestyksen ulkopuolisissa asioissa (ks. myös Tyynelä 1991, 141).
17. Tyynilä 1991, 140.
18. Jyränki 1991, 162. 1906 VJ:n esikuvia olivat erityisesti Norjan ja Belgian valtiosäännöt, vapausasiakirjan puolestaan Preussin v. 1850 perustuslain vastaava kohta (Jyränki 1991, 161–162).
19. Jyränki 1991, 161.
20. Tyynelä 1991, 145. Esityksistä kaksi oli monarkistisia, kaksi tasavaltalaisia. Kyseessä oli siis 2. tasavaltalainen esitys.
21. Tyynelä 1991, 147.
22. Nousiainen, ”Uudistuksen tausta” verkkoartikkelissa *Suomen hallitusjärjestelmä.*
23. Vuosina 1781–1789 oli voimassa aiempi sopimus, ”The Articles of Confederation”, jossa valtioiden käyttöön jätettiin suhteellisen runsaasti valtaa. Sen kirjoitti vuonna 1777 sama kokous, joka oli antanut Yhdysvaltain itsenäisyysjulistuksen.
24. Tätä tapaa ovat käyttäneet paitsi omalle maalleen perustuslakia säätävät demokraattiset kokoukset, myös sotien voittajat tai miehittäjät. Esimerkiksi Saksan liittotasavallan perustuslaista päätti vuonna 1949 erillinen perustuslakia säätävä kokous, joka oli koottu länsiliittoutuneiden miehitysvyöhykkeillä sijainneiden osavaltioiden parlamenttiedustajista. Yhdysvaltain johtaman koalition miehitettyä Irakin vuonna 2003 asetettiin maahan perustuslakia säätävä kokous.
25. Engl. *terror,* ransk. *terreur,* saks. *Terror* – oikempi käännös lienee ”terroria”.
26. Laekenin julistus, I, sivu 2.
27. Laekenin julistus, I, sivu 1. Teksti luetteli myös unionin arvoja uhkaavia tekijöitä: ”Syyskuun 11. päivä herätti meidät tylysti todellisuuteen. Vastavoimat eivät ole kadonneet: uskonnollinen fanaattisuus, etninen nationalismi, rasismi ja terrorismi leviävät ja alueelliset konfliktit, köyhyys ja alikehittyneisyys ruokkivat niitä jatkuvasti.”
28. Laekenin julistus, I, sivu 3.
29. Työn edetessä tämä riippumattomuus väheni ja edustajat alkoivat yhä selvemmin muodostaa ryhmiä mm. kansallisten ja lähettäjäinstituution etujen valvomiseksi. Kiljunen 2004, 66–67.
30. Ehkä juuri tämän takia monet kommentaattorit pitivät konventtia sen työn alkuvaiheissa jonkinlaisena elefanttien hautausmaana.
31. Laekenin julistus, III, sivu 7.
32. Ehdotus sopimukseksi Euroopan perustuslaista (jatkossa *ESEP*), Esipuhe.
33. Toimeksiannossa ”yhteisymmärrys” (engl. consensus, ransk. consensus, saks. Konsens) oli asetettu suositusten antamisen edellytykseksi. Esipuheessa mainittu ”suuri yhteisymmärrys” ei kuitenkaan ollut täydellinen; osa konventin jäsenistä kieltäytyi allekirjoittamasta ehdotusta ja osa suostui siihen vastahakoisesti. Konventti keskusteli julistuksen sanamuodon tulkinnasta, ks. Kiljunen 2004, 65–66: ”Giscard tarkensi, että konsensus tarkoittaa ’valtavirran näkemystä’, josta jotkut voivat olla eri mieltä.”
34. *ESEP*, Johdanto.
35. Vilén 2004, 254. Vilén kuului niihin edustajiin, jotka eivät allekirjoittaneet konventin loppuasiakirjaa.
36. Kiljusta on Suomessa pidetty eräänä konventin työhön myönteisimmin suhtautuneista edustajista.
37. Kiljunen 2004, 13–14.
38. Stuart 2003, 14.
39. Täysistunto 28.10.2002, Kiljusen (2004, 74) mukaan.
40. Ibid. Kiljusen mukaan asian käsittelyyn vaikutti brittihallituksen edustajan Peter Hainin kommentti, jonka mukaan ”Euroopan Yhdysvallat kuulostaa supervallalta ja Eurooppa United taas jalkapallojoukkueelta.”

41. Tähän sääntöön muodostaa eräänlaisen poikkeuksen usein käytetty termi ”Euroopan kansalainen”. Tämän termin osalta tilanne on kuitenkin eri tyyppinen, koska Euroopan unionin kansalaisuus on jo nyt voimassa oleva oikeudellinen seikka.
42. *ESEP*, artikla 15.2.
43. *ESEP*, Johdanto.
44. Vrt. Yhdysvaltain suuren sinetin tunnus *E pluribus unum* (”monista yksi”). Konventin esityksen muotoilut englanniksi, ranskaksi ja saksaksi: *United in its diversity;* in *Vielfalt geeint; Unie dans sa diversité.*
45. *ESEP*, IV–1 artikla. Unionin viisi tunnusta ovat unionin lippu, unionin hymni – Beethovenin Oodi ilolle, unionin tunnuslause – ”erilaisuudessaan yhdistynyt”, unionin raha – euro ja toukokuun 9. päivä – Eurooppa-päivä. Vertaa Ranskan tasavallan seitsemään symboliin, jotka ovat Marseljeesi, lippu, ”Vapaus, veljeys, tasa-arvo”, sinetti, kansallispäivä 14. heinäkuuta, Marianne ja (Gallian) kukko.
46. Kiitän Mika Luoma-ahoa ja Rainer Salosensaarta, jotka ovat esittäneet kirjoituksen sisältöön vaikuttaneita kommentteja ja ehdotuksia. Kiitän myös Jussi Kurunmäkeä, jonka kanssa aikaisemmin käymäni keskustelu suomalaisten perustuslakikäsitysten historiasta on vaikuttanut kirjoitukseeni.

Kirjallisuus

Arendt, Hannah, Truth and Politics. Teoksessa Peter Laslett ja W. G. Runciman (toim.), *Philosophy, Politics and Society*. Third Series. Basil Blackwell, Oxford 1967, 104–133.

Bloom, Allan, *The Closing of the American Mind*. Simon and Schuster, New York 1987.

Campbell, David, *National Deconstruction. Violence, Identity, and Justice in Bosnia*. University of Minneapolis Press, Minneapolis 1998.

Ehdotus sopimukseksi Euroopan perustuslaista (ESEP), Eurooppa-valmistelukunta. Euroopan yhteisöjen virallisten julkaisujen toimisto, Luxemburg 2003. Erikielisiä versioita saatavilla verkko-osoitteesta http://european-convention.eu.int/.

Jussila, Osmo, *Maakunnasta valtioksi*. WSOY, Porvoo 1987.

Jyränki, Antero, Privilegioista perusoikeuksiin – lainsäätäjän sitominen. Teoksessa Pia Letto-Vanamo (toim.), *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen*. Gaudeamus, Helsinki 1991, 150–167.

Kiljunen, Kimmo, *EU:n perustuslaki – suomalaisena konventissa*. Eurooppatiedotus, Helsinki 2004.

La Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen (1789). http://www.elysee.fr/instit/text1.htm. Luettu maaliskuussa 2004.

Laekenin julistus Euroopan unionin tulevaisuudesta, Eurooppa-neuvosto 15.12.2001. http://european-convention.eu.int/pdf/LKNFI.pdf. Luettu maaliskuussa 2004.

Nousiainen, Jaakko, *Suomen hallitusjärjestelmä: Sekoittuneesta valtiomuodosta parlamentaariseen*. Verkkoartikkeli, http://www.om.fi/3316.htm. Oikeusministeriö, ei vuosilukua. Luettu maaliskuussa 2004.

Stuart, Gisela, *The Making of Europe’s Constitution*, Fabian Society, Lontoo 2003. Saatavissa osoitteesta http://www.eu-oplysningen.dk/upload/application/pdf/aa71ab32/Finalbody.pdf.

Tiihonen, Seppo ja Paula Tiihonen, *Suomen hallintohistoria*. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1984.

Tyynilä, Markku, Valtiosäännön ja keskeisten valtioelinten historiaa. Teoksessa Pia Letto-Vanamo (toim.), *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen*. Gaudeamus, Helsinki 1991, 129–149.

Vilén, Jari, Konventissa – oppositiossa. Teoksessa Kimmo Kiljunen, *EU:n perustuslaki*, 251–258.

In memoriam Georg Henrik von Wright

Helsingin yliopisto ja Suomen Filosofinen Yhdistys ry. järjestävät Helsingin yliopiston suuressa juhlasalissa (Unioninkatu 34) keskiviikkona 29.9.2004 klo 10-20 kansainvälisen symposiumin

In memoriam Georg Henrik von Wright

Tapahtumassa esitelmöivät: Eugenio Bulygin, Rosaria Egidi, Alberto Emiliani, Lars Hertzberg, Jaakko Hintikka, Friedrich Kambartel, Brian McGuinness, Ilkka Niiniluoto ja Jan von Plato.

Järjestelyistä vastaavat Ilkka Niiniluoto, Jan von Plato ja Risto Vilkko.

Lisätietoja: Risto Vilkko, Suomen Filosofinen Yhdistys, Filosofian laitos,
PL 9, 00014 Helsingin yliopisto; puh. 09/191 29233; sähköposti: risto.vilkko@helsinki.fi.